

पित्तं विषमवेगेन वहति तदा तत्प्रतिकारायै
भेषजं कुर्यात् । असाध्यता न स्यादिति यावत् ।
अत्र कश्चित् ।

स्वस्थान्धवनं यावद्भवति नोपजायते ।
तावत्किन्तुसाधयेत्पि नासाध्यत्वमिति स्थिति-
रिति ।

तत्र प्रायिकं बहुधा अभिचारदर्शनात् । इति
च स्थानविद्युतेष्वपि चकारस्यायोग्यवच्छेदकत्व-
मित्यर्थः ॥ * ॥ प्रसङ्गात् कालनिर्णयमाह ।
भूलताभुजगाकारा नाडी देहस्य संक्रमात् ।
विश्रीर्षां शीबतां याति मासान् मरुतं भवेत् ॥
कदाचित् महीनतावत् क्षया तत्रतिवदिति-
महत्त्वक्रममना च । कदाचित् सर्पवत् परि-
पुटा तत्रतिवद्वज्रवत्परवक्रममना च इति वैशि-
ष्टेन सुखदशातो भेदः । इत्यथ कदाचिद-
लक्ष्यतामतिशयताश्च यदा गच्छति । देहेति-
देहक्रममपेक्ष्य तेन देहेऽपि यदा स्थूलः श्रोत्रा-
दिना कदाचिच्च क्षयः स्यात् तदा द्वितीये
मासि म्रियत इति । तथा,—

चक्राह्वर्ये वेगेन श्रान्ततां लभते चक्रात् ।
वक्राह्वर्यं तस्य यद्यज्ञे शोषवर्जितः ॥
चक्रादिति हतं हतं न तु कदाचिदिति । श्रान्तता-
मनुपलभमानत्वम् । श्रोयेति तन्मात्रसामर्थ्ये
तु नाचिरं मरुतव्य चिरमेवेत्यर्थः । तथा,—
हिमवद्विग्रहा नाडी च्वरदाहेन तापिनाम् ।
त्रिदोषस्यभ्रंभजतां तदा न्युदिनत्रयात् ॥
यदा निरन्तरं च्वरदाहतापौ शैत्यं नाथाः ।
त्रिदोषेति । चक्रिपातकालव्यवहार एव भवति ॥
तदा,—

निरीक्षा दक्षिणे पादे तदा चैत्रा विशेषतः ।
मुखे नाडी वहेन्नित्यं तत्सु दिनतूष्णकम् ॥
गतिम् अमरस्येव वहेदेकदिनेन तु ।
कन्देन सन्दते निजं पुनर्लगतिं चाङ्गुली ॥
मध्ये दादश्यामागौ न्युदिनं भवति निश्चितम् ।
दक्षिण इति पुंसः । स्त्रियास्तु वामः एव तथेति
करस्यैव विशेषतो विशेषज्ञानायम् । यदि
नोभयनाथपि मुखे पुरीभागे निजं सदा वहति
तदा दिनचतुष्टयं प्राप्य अमरस्य परिधमण-
रूपं गमनमिव सुख एव यदि वहति तदैक-
दिनेन । कन्दे मुखे सन्दतस्य ते कदाचित् न
सन्दते स्वल्पं सन्दत इति च भाष्यते । निजं
प्रायः पुनर्चाङ्गुली तन्मुखे कदापि लगति तदा
तस्मादारभ्य दादशप्रहरमथः एव न्युदिरिति ।
तथा,—

स्थित्वा नाडी मुखे वस्य विद्युद्गोतिरिवेक्ष्यते ।
दिनेकं जीवितं तस्य द्वितीये म्रियते भुवम् ॥
स्थित्वाहात्तत्रा स्थित्वा स्थित्वा विद्युत्स्फुरण-
मिव लक्ष्यते द्वितीय इत्यष्टाहरादूर्ध्वमित्यर्थः ।
तथा,—
स्वस्थानविद्युता नाडी यथा वहति वान वा ।
ज्वाला च हृदये तीव्रा तदा ज्वालावधि-
स्थितिः ॥

न वेति स्थित्वा स्थित्वाऽर्थः । इत्यथ यदाध्य-
लक्ष्यसुक्तमवस्थानादपवाद्दिवरहे सति तस्यार्ध-
प्रवेशो यथायथमायमितिभिरवगन्तव्य इति नेह
प्रतन्यते अत्यगौरवमयात् । मन्दं मन्दमिति
अनेन न च भूलतागमनाकारेति विरुध्यते
तस्य तात्कालिकमरुतविषयत्वात् । सर्वमिदं
सर्वरोग एव वेदितव्यं च्वरमात्रे तु भ्रम एवेति ॥
इति नाडीप्रकाशे द्वितीयोद्योतः ॥ * ॥

अप रोगेषु गिरूपयोरेषु प्रधानतया प्रथमं
च्वरनिरूपणमाह । तत्र च्वरपूर्वकरूपे ।
“अङ्गुल्येव नाडीर्षा भवन्ति मन्थराः प्रवाः ।
प्रवाः प्रवणतां याति च्वरदाहोऽभिभूतये ॥
साम्निपातिकरूपेण भवन्ति सर्ववेदनाः ॥
च्वररूपमाह ।
च्वरकोपे च धमनी घोष्ठा वेगवती भवेत् ।
उष्णा पित्ताहते नास्ति च्वरो नास्युष्णान्ना विना ॥
उष्णा वेगधरा नाडी च्वरकोपे प्रजायते ॥
अन्यत्र च ।
च्वरे च वक्रा धावन्ती तथा च मरुतः प्रवे ।
रमणान्ते निशि प्रातस्समा दीपशिखा यथा ॥
तत्रापि विशेषमाह ।
सौम्या स्रष्टा स्थिरा मन्दा नाडी सङ्घ-
वातजा ।

स्थूला च कठिना शीघ्रा सन्दते तीव्रमारुते ॥
हता च सरला शीघ्रा दीर्घा पित्तच्वरे भवेत् ।
शीघ्रमाहनं नाथाः काटिण्याश्च चला तथा ॥
मलाजीर्णनातितरां सन्दनश्च प्रकीर्णितम् ।
नाडी तनुवमा मन्दा शीतला च्छेदोषजा ॥
इन्द्रजमाह ।
चक्षला तरला स्थूला कठिना वातपित्तजा ।
इत्यथ दृश्यते तूष्णा मन्दा स्यात् च्छेद्यवातजा ॥
निरन्तरं खरं रूचं मन्दश्चेत्पित्तावातलम् ।
रूचवातभवे तस्य नाडी स्यात् पित्तचक्रिभा ॥
स्रष्टा शीता स्थिरा नाडी पित्तच्छेद्यसुद्धवा ॥
प्रसङ्गादाह ।
मध्ये करे वहेन्नाडी यदि सन्नापिता भुवम् ।
तदा नूनं मनुष्यस्य रुधिरापूरिता मलाः ॥
आगन्तुकरूपमेदमाह ।

भूतच्वरे षेक इवातिवेगा
धावन्ति नाथो हि यथाभ्यगामाः ।
तथा,—
ऐकाहिकेन क्वचन प्रदूरे
चक्रान्तगामा विषमच्वरेण ॥
द्वितीयके वापि त्रयोमूर्त्ये
गच्छन्ति तत्रा भ्रमिवत् क्रमेण ॥
अन्यत्रापि ।
उष्णा वेगधरा नाडी च्वरकोपे प्रजायते ।
उद्देगक्रोधकामेषु भयचिन्ताश्रमेषु च ॥
भवेत् शीबगतिर्नाडी ज्ञातया वैद्यसत्तमैः ॥
प्रसङ्गादाह ।
आयामे भ्रमणी चैव चिन्तायां श्रमशोकतः ।
नानाप्रभावगमना शिरा गच्छति विच्वरे ॥

अजीर्णरूपमाह ।
अजीर्णं तु भवेन्नाडी कठिना परितो जडा ।
प्रसमा च हता शुद्धा त्वरिता च प्रवर्तते ॥
तत्र विशेषमाह ।
प्रकाजीर्णं पुष्टिहीना मन्दं मन्दं वहेन्नडा ।
अष्टकपूर्णां भवेत् कोष्ठा गुल्मौ सामा गरीयसौ ॥
प्रसङ्गाद्वचनज्ञानमाह ।
पुष्टिकौलगुडाहारे मांसि च लगुडाहतिः ।
शीरे च क्षिमिता वेगा मधुरे भेकवहतिः ॥
रम्भागुडवटाहारे रूचस्युष्णादिभोजने ।
वातपित्ताक्तिकरूपेण नाडी वहति निष्क्रमम् ॥
अथ रसज्ञानम् ।

मधुरे वहिगमना तिक्ते स्याद्भूलतागतः ।
अन्ते कोष्ठा प्रवगतिः कटुके भृङ्गसन्निभा ॥
कषाये कठिना च्चाना लवणी सरला हुता ।
एवं द्वित्रिचतुर्थीगे नानाधर्मवती धरा ॥
तथा,—
द्रवेतिकठिना नाडी कोमला कठिनाशने ।
द्रवद्रवस्य काटिण्यां कोमला कठिनापि च ॥
चौत्रे पृथगुपस्थितेव पिष्टे पुष्टेव जायते ॥
अपिमान्दधातुचयलक्षणाह ।
मन्दार्थः शीबघातोश्च नाडी मन्दतरा भवेत् ॥
तदुक्तम् ।
शीबघातो च मन्दापौ नाडी शीबतमा भुवम् ॥
तथा,—
मन्देऽपौ शीबतां याति नाडी हंसाकति-
क्षपेति ॥

अन्ये तु ।
आमाश्रये पुष्टिविवर्द्धनेन
भवन्ति नाथीऽगुष्णुजाभिष्टताः ।
आहारमान्वाद्युपवासतो वा
तथैव नाथो भुजगायमानाः ॥
प्रसङ्गाद्दीप्ताभिज्ञानमाह ।
लक्ष्मी भवति दीप्ताभेस्तथा वेगवती मता ।
प्रसङ्गाद्युद्दधीमप्याह ।
पादे च हंसगमना करे मरुकसंभवा ।
तस्याभेर्मन्दा देहे लयवा मृच्छगीगदे ॥
तथा,—
भेदेन श्रान्ता मृच्छगीगदेन
निर्वीर्यरूपा त्वत्तिवारभेदे ।
विलम्बिकार्यां प्रवगा कदाचि-
हामातिवारे पृथुता जडा च ॥ * ॥

अथ विच्छिन्निकाज्ञानम् ।
निरीधे मृच्छशक्तोर्विद्युदे त्वितराश्रिताः ।
विच्छिन्निकाभिभूते च भवन्ति भेकवत् क्रमाः ॥ * ॥
प्रसङ्गादानाह मृच्छज्ञानमाह ।
आनाहे मृच्छलक्ष्णे च भवेन्नाडी गरिष्ठता ॥ * ॥
शूलज्ञानमाह ।
वातेन शूलेन मरुत्प्रवेन
सदैव वक्रा हि शिरा वहन्ती ।
ज्वालासथी पित्तविचैष्टितेन
साध्या न शूलै न च पुष्टरूपा ॥ * ॥